

Világgazdasági Kutatóintézet

A gazdasági biztonságot befolyásoló egyéb (soft) tényezők

A biztonság kulturális és mentális aspektusai (értékbiztonság)

Vitaanyag

2007. január

1. Fogalmak, megközelítések, helyzetértékelés

1.1 Biztonság fogalmak és megközelítések

A biztonság fogalmának és tartalmának meghatározása azért nehéz, mert a lehetséges vagy valóságos alanyok, az érintett tárgyak és a tényleges tartalom szerint szinte felsorolhatatlanul sokféle változata képzelhető el. Azt a nagyon általános és nem sokat mondó meghatározást kiindulásként mégis elfogadhatjuk, amely szerint a biztonság annak hiányával áll szoros összefüggésben. A biztonság hiánya pedig fenyegetést, veszélyt, ártalmat, károsodást, hátrányt jelent és félelemmel, szenvedéssel jár. A biztonság tehát a fenyegetések, veszélyek és ártalmak hiányát, illetve az azokkal szembeni hatékony védettséget, oltalmat jelenti. Ezek a megállapítások már érzékeltetik, hogy az általános értelemben vett biztonság nem a bizonytalanság az ellentétpárja. Az természetesen nem kizárt, hogy a biztonság hiányából származó fenyegetésekhez, veszélyekhez, ártalmakhoz, félelmekhez, szenvedésekhez súlyos bizonytalanság is kapcsolódik. A fentiekből az is következik, hogy a biztonság és a biztonság hiányának részese, érintettje nemcsak az ember, hanem bármely élőlény, sőt bármely élettelen tárgy is lehet. A biztonság változatai, illetve ezek megítélései mindemellett – mint az ember által igényelt, előidézett, vagy általa feltételezhető és megismerhető adottságok, minőségek, jelenségek – többségükben emberszemponitúak és emberközponitúak.

A biztonság és annak hiánya az ember és az emberi közösség számára mindig sokféle volt és ezek értékelésében, kezelésében is többszemponitúság és változatosság érvényesült. A biztonság megítélésében és igénylésében a veszélyek súlyossága, az ártalmak nagysága és kiterjedtsége mellett számos körülmény – földrajzi, természeti adottságok, társadalmi, állami berendezkedések, származási, vagyoni, világnézeti, műveltségi meghatározottság, tudományos, műszaki fejlettség stb. – is szerepet játszott és arra jelenleg is hatást gyakorol. A biztonság állami megítélésében és kezelésében markáns korszaknyitást jelentett a nemzetállamok kialakulása. Ekkor lépett előtérbe az állambiztonság, a nemzetbiztonság és a közbiztonság jelentősége és állami garntálása. Bár a biztonság mindhárom változatára vonatkoztak az állami és az államközi jogi normák, a fenntartásukra irányuló erőfeszítést túlnyomó részt militáns eszközök igénybe vétele jellemezte és jellemzi napjainkban is. A földkerekség bipoláris hatalmi megosztottsága, a hidegháborús eszköztár mellözhetetlenül együtt járt a fegyverkezés féktelen versengésével a status quo megőrzése érdekében. A feltétlenül szükséges együttműködés csak körülhatárolt tárgykörökben és korlátozott mértékben érvényesülhetett. A bipoláris hatalmi rendszer megszűnését sajnos nem követte a fegyverkezési verseny, a háborúk, valamint a véres etnikai, vallási és szociális konfliktusok megszűnése. A világ multipoláris hatalmi megosztottsága is együtt jár a hagyományos és újszerű háborús veszélyekkel és megnyilvánulásokkal. Sőt az igénybe vett eszköztár kiegészült a megelőző, a büntető és az ún. civilizációt, demokráciát exportáló, a legfejlettebb haditechnikát alkalmazó és szörnyű pusztításokat, százezrek életét kioltó, modern háborúkkal.

A biztonságpolitika ma már egyáltalán nem katonapolitikai vonatkozású és indíttatású fogalom. Egy ország jelenének és jövőjének legfontosabb háttere a komplex biztonságának helyzete. A biztonság minősége szorosán összefügg a nemzetközi és belföldi környezettel, a szélesebb értelemben vett stabilitással, a nemzeti immunitással, a mindent átfogó védekező képességgel, stb. Magyarországnak az Észak-Atlanti Szerződés Szervezetéhez való csatlakozása minőségileg új szintre emelte az ország biztonságát. Hosszú

évszázadok óta először nyílt lehetőség arra, hogy külső nyomás nélkül, önmagunk válasszuk meg szövetségeseinket. NATO-tagságunk azt jelenti, hogy egy olyan közösségnek lettünk a tagjai, amelyben a tagországok értékrendje hasonló és ennek az értékrendnek a megvédéséért készek és képesek egymást segíteni. A társadalmi fejlődés fontos tapasztalata, hogy tartósan nincs biztonság a lakosság gazdasági és szociális biztonsága nélkül.

A társadalomtudományokban a kockázat társadalom koncepciója a környezeti veszélyforrások felől közelíti meg a társadalom, a kockázat és a modernizáció összefüggéseit. A kockázatot általában eszközracionális stratégiaként definiálják, de meghatározható olyan stratégiaként is, amelyik egy azok közül, amelyek a bizonytalanságot a jövőbeli várakozásoknak megfelelően alakítják menedzselhető, racionális tulajdonságok összességévé. Ebben a megközelítésben a jövő elvben bizonytalansági tényezőként van definiálva és az a kérdés, hogy ez a bizonytalan jövő milyen stratégiával menedzselhető. Ezeknek a megközelítéseknek gyakran a központi alapfeltevése a jelentős változás a modernitásban, az egyértelműség vége és a bizonytalanság visszatérése. A „reflexív modernizációnak” nevezhető kutatások alapfeltevése, hogy nincs kockázat, csak bizonytalanság, ami a vizsgálódások alapja és a kockázat csak egy különleges módja annak, hogy a bizonytalan jövő menedzselhető legyen. Ez a megközelítés egyaránt igaz szervezeti, intézményi és egyéni szintekre is.

A fentebb említett biztonság hiányának társadalmi megragadására tesz kísérletet az az irányzat, amely a társadalom egyes csoportjainak, egyéneknek bizonyos kockázatoknak való kitettségét vizsgálja. Ez az érzékenység a társadalmi élet minden területére kiterjedhet, tehát alkalmas a társadalmi problémák széles körű felismerésére és leírására. Az ebből az elemzésből kimutatható társadalmi érzékenység jó jelzőszáma a különböző problémáknak.

A kockázat szocio-kulturális megközelítését azért fejlesztették ki, hogy feltárják a kockázat különböző logikáit, ahogy az egyes társadalmi csoportokban és szervezetekben kifejeződik. A kockázat és kultúra kutatás kvantitatív megközelítése azt vizsgálja, hogyan térnek el az emberek kockázatészlelései kulturális alapon. Az eredmények azt mutatják, hogy csak az érzékelt kockázatok eltérésének kis része magyarázható ezek mentén.

Az antropológiai gondolkodásban az ember hét vitális szükségletét említik (táplálkozás, reprodukció, testi kényelem, biztonság, pihenés, mozgás és növekedés), mint olyan rendszert, amely segíti a biológiai és pszichológiai funkciók kiteljesedését, az egyéni szükségletek átalakulását társadalmi szükségletekké, vagyis azt, hogy kulturálisan és intézményesen nyerjenek kifejezést.

A társadalmat a modernizáció különböző részformái más-más mértékben érintik. A társadalmi biztonság, valamilyen szolidaritás és a társadalmi béke ugyanolyan elfogadott értékek, mint a természet mára megmaradt vagy kialakult formáinak védelme. S egyre szélesebb rétegek, szimbolikusan vagy a valóságban is, hajlandók tenni ezért. A részvetel megnyíló formái, ha nem is igen kiterjedt módon, de mozgósítanak csoportokat fenntarthatósági célok támogatására is.

1.2 Kulturális és érték alapú megközelítések

A többféle értelmezési lehetőség közül az értékek két fontos jellemzőjét indokolt kiemelni.

Egyrésztől nem szűkíthetők le csupán külsőleg determinált okokra, akár társadalmi pozícióról van szó, akár objektív érdekekről, esetleg kulturális normákról, ugyanakkor az érték mindig egyfajta szabadságot is jelent, ahol az egyén - ha korlátozottan is - szabad, ami befolyásolja tevékenysége szerkezetét, és meghatározza választásait. Az érték nem egyszerűen érzés, impulzus, amely megmagyarázhatatlanul tör a felszínre, hanem az egyén gondolkodásának eredménye, miután mérlegelte szabadságát.

Az értékeknek ennél fogva kettős karakterük van:

- * egyrészt az innováció, az elképzelés és változás potenciális forrásai: ezek az emberi magatartás legaktívabb és legmobilabb elemei, ellentétben a statikus és mechanikus érdekek és impulzusok, ösztönök és vágyak determinisztikus fogalmával;
- * másrészt szokások, rutincselekvések és viselkedésformák határozzák meg, ezért stabilak, folytonosak és változatlanok.

A fogyasztási normákat általában egyéni jellemzőként írják le, ugyanakkor tudjuk, hogy ezek igen nagy mértékben társadalmi normák, s többnyire – hol közvetlenül, hol áttételesen keresztül – a fogyasztók társadalmi beágyazottságától meghatározottak. Ebből következően bizonyos javak meglétének vagy hiányának érzékeléséből a fogyasztó következtetéseket von le saját helyzetére más csoportokhoz képest. Ezek az összehasonlítások igen fontosak ahhoz, hogy az ember magát jól, vagy akár biztonságban érezze.

A mentális egészséget a társadalmi interakciók, illetve erőforrások befolyásolják, így a kultúra és a mentális egészség fejlesztése szorosan összefügg. Az egészségfejlesztési célok három nagy téma köré csoportosíthatók:

- * egészséges közösségek fejlesztése és fenntartása (amely többek között támogató jellegű politikai infrastruktúrát feltételez, minimalizálja a konfliktusokat és az erőszakot, megengedi az önérvényesítést és az önálló életvezetést, biztosítja a társadalmi érvényesülés lehetőségét, a pozitív szerepmintákat stb.)
- * minden embernek biztosítani kell a lehetősége arra, hogy részt vegyen a társadalmi életben (korai kötődés pozitív élménye, valahová tartozás, rokoni kapcsolatok, kommunikáció, az elfogadás érzése)
- * minden embernek biztosítani kell a lehetőséget az öngondoskodásra (testi egészség, önbecsülés, konfliktuskezelési képesség, tanulási képesség).

1.3 Érték, értékrendi változások Magyarországon 1945 után

Társadalmi közgondolkodásunk utóbbi tíz-tizenöt évében az a meglátás vált uralkodóvá, mely szerint a magyar társadalom erkölcsi válságban szenved: hiányoznak az általánosan követésre méltónak tartott erkölcsi normák, a társadalom legnagyobb része által egységesen elfogadott alapértékek. A nyugati kultúrkört megeremtő keresztény és humanista eszmények hatóereje, szerepe a mindennapi életben hazánkban csekély. Ugyanakkor a helyükbe lépett értékek nem alkotnak egységes értékrendet, akár a legalapve-

több értékek (az emberi méltóság, az élet tisztelete, szeretet, a természeti környezet védelme, a szellemi-kulturális javak megbecsülése), egyes kisebb csoportokban más-más súlyozású, nagy változatosságot engedő rendjét sem. Sokak gondolkodásából hiányzik mindenfajta tudatosan vállalt értékrend. A családi kapcsolattartáson túlterjedő közösségi élet fejletlen, a különböző kisközösségek keveseket érnek el, és nem nagy a társadalmi hatásuk.

A szociológia tudományában megkülönböztetnek objektív és szubjektív értékeket. E meghatározás szerint objektív érték "mindaz, amire egy adott rendszernek (s e rendszer lehet egy emberi szervezet, egy intézmény, egy embercsoport, egy társadalom vagy akár az egész emberiség) szüksége van ahhoz, hogy létezni, működni és esetleg fejlődni tudjon". Szubjektív érték pedig az, "amit egy rendszer önmaga számára, önnön léte, működése és esetleg fejlődése szempontjából szükségesnek érez, vél, ítél".

Az objektív és a szubjektív értékek köre sohasem fedheti egymást teljesen. A tudattal rendelkező rendszerek (társadalmak, közösségek, családok) mindenkor célja, a számukra szükséges objektív értékek körének felderítése, hogy szubjektív értékeiket azokra mint biztonságos alapra építhessék. Ez a törekvés azonban egy-egy társadalomban sokszor rossz irányt vesz, kudarcot vall. Ennek oka abban keresendő, hogy különböző mélyen gyökerező, megmerevedett értékrendi struktúrák, vagy valamely utólag nehezen megmásítható rossz döntés, majd öncsalás, önáltatás hatására egy közösség nem ismeri fel a körülmények változását, a rá leselkedő tényleges veszélyeket és tényleges lehetőségeit.

A szociológiában beszélnek célértékekről és eszközértékekről is. A célértékek vagy alapértékek a társadalom tagjai számára kívánatos életcélok (béke, anyagi jólét, igaz barátság/szeretlet, üdvösség). Az eszközértékek olyan tulajdonságok, melyek segítenek a célok elérésében (bátor-gerinces, alkotó szellemű, logikus gondolkodású, fegyelmezett, szeretetteljes).

A magyar társadalom értékrendjének 1945 utáni változási folyamataiban öt nagy korszakot különböztethetünk meg:

1. 1945-1948: A hagyományos értékrend széleskörű továbbélése, többféle értékrend egyidejű, nyíltan vállalható jelenléte a társadalomban, közéletben, kulturális- és szellemi életben.
2. 1948-1962/65: A nagy átalakulás, a hagyományos értékrend eróziójának időszaka. 1953 és 1956 ebből a szempontból csak halvány cezúra.
3. 1965-1980: A "klasszikus Kádár-kor" az értékrendi folyamatokban. A változások lelassulnak, a felszín alá szorulnak, ugyanakkor ebben az időszakban válnak uralkodóvá azok az értékrendi és mentalitásbeli jellegzetességek, melyek mindmáig jelentős mértékben meghatározzák hazánk lakosságának gondolkodását, viselkedését, életvitelét, törekvéseit.
4. Az 1980-as évek: A társadalmi válság egyre erőteljesebb tudatosulásának időszaka. 1987/88-ra felemás módon kialakult hivatalos értékrend teljesen elkopik, hitelét veszti. A hagyományos értékrend, illetve a pártállami hatalomátvétel előtti értékrendek felemás, ellentmondásos módon újulnak meg, illetve újabb, modern és posztmodern értékek és értékrendek jelentkeznek szintén felemás módon.
5. 1990 után a fogyasztás „ethosszá” válása.

A diktatúrák értékekre gyakorolt hatásának eltűnésével kiemelten számolnunk kell egy másik értékformáló és számos veszélyt is magában foglaló jelenséggel, a fogyasztás „éthosszá” emelkedésével. A civilizációs folyamat egy meghatározó lépését jelenti a posztmodern fordulat, amelynek létét is sokan vitatják. Az 1950-es évektől azonban jelentősen felgyorsult a folyamat, amit a fogyasztói társadalom kialakulásának nevezünk, és aminek csúcspontját leggyakrabban az 1968-as „forradalmi hangulat”-hoz kötik, mint a tekintélyelvű társas kapcsolatok végső megingását. Nemcsak a szabadságjogok fokozódó elterjedése jellemzi azonban ezt a fordulatot, hanem a fogyasztói társadalomban végbemenő változások is, amelynek lényege, hogy a fogyasztás értékrenddé, általános társadalmi normává és életmódformáló erővé vált. A fogyasztás életszervezési elvvé válik, s bár az értékrendszer továbbra is plurális, minden más értékrend ennek rendelődik alá. Ez együtt jár egy általános nívócsökkenéssel, kulturális hanyatlással.

A modern társadalom felgyorsította az életritmust, a fejlődést és haladást általános igénnyé tette, amely elvezetett a társadalmi normák és értékek transzformációjához. A premodern életmód gyökereiben más volt, mint a modern életstílus. Ez az átalakulás döntően a korábbi világkép megingásához köthető. Jelentős különbség azonban, hogy olyan egységes, az élet minden területére ható, az értékrendszert alapvetően szabályozó világkép kialakulására már talán soha többé nem lesz lehetőség, mint a modernizációt megelőző korokban. A modernizáció ugyanis együtt járt az értékek polarizációjával, egyfajta plurális értékrend formálódásával, amely teljességét a posztmodern, globalizálódó világunkban nyeri el fokozatosan.

1.4 Az értékpreferenciák változásai

Az 1990 előtti időszakot magas fokú értékstabilitás jellemzi, annak ellenére, hogy a változások jól megragadhatók, az összkép mégis inkább a stabilitást mutatja.

Két olyan érték van, melynek 1982 és 1990 között számottevően csökkent a szerepe, de 1993-ra nem csupán visszanyerte, hanem meghaladta előző pozícióját: a béke és a haza biztonsága. Magyarországon ezeknek az értékeknek amúgy is különös jelentése van: az előző rendszerben ezek voltak a legfontosabb alapértékek a lakosság számára; jelentősebbek, mint az USA-ban; könnyen társíthatjuk a szocializmus értékrendszerével, annak zárt és paranoiás karakterével. Empirikus vizsgálattal bizonyítható a hivatalos értékrendszer és ezen értékek közötti kapcsolat.

Az értékek a mindenkori társadalom önszabályozó eszközei közé tartoznak, hasonlóan a nyelvhez, amelyet minimális objektivációs rendszernek tekinthetünk a mindennapi élet szerkezetében. Az értékek olyan szabálykomplexumot képeznek, amely nem valamely elkülönült tevékenységhez kapcsolódik, hiszen nincs például külön erkölcsi cselekvés, viszont a már kialakult tevékenységek és viszonyok mindegyike potenciális tárgya a társadalmi értékképződésnek.

Az értékrendszerek és maguk az egyes értékek részei az egyéni és csoportos viselkedés társadalmi kontrolljának. Az értékrendszerek sajátos, kultúrafüggő rendszerek, amelyek kialakulásukkal és megszilárdulásukkal párhuzamosan további szabályrendszereket építenek ki, ily módon jóformán az élet minden területére kisugároznak.

Ha valaki arra gondol, hogy hogyan szabályozza a társadalom önmagát az értékek segítségével, elsősorban az értékek konformizáló hatása, szerepe jut eszébe. Vagyis az a tény, hogy a mindenkori társadalom folyamatosságát, stabilitását az biztosítja, hogy értékeit

átörökíti a következő generációkra. Pedig az értékképzés, értékváltozás éppúgy bele-szövődött mindennapjainkba, mint az értékörzés, értékstabilitás jelensége.

2.

Magyarországon létrejött a vegyes tulajdonon alapuló piacgazdaság, megteremtődtek a gazdaság kiegyensúlyozott fejlődésének feltételei. Az állam újraelosztó szerepének csökkenésével nagyobb teret kapnak a piaci mechanizmusok. Magyarország nyitott gazdaságú országgá vált. Gazdasági felemelkedése szorosan összefügg azzal, hogy milyen hatékonyan képes részt venni a globalizált világ nemzetközi munkamegosztásában, és milyen sikeresen tud integrálódni az Európai Unióba. A változások hatására újra fel kell tenni olyan kérdéseket, amelyekre néha egymást kizáró alternatívákat fogalmaztunk meg. Az értékek újra hierarhizálódnak. A biztonság mint érték, új dimenziót, új tartalmat nyer. A globális környezeti kihívások közé bekerült a „XXI. század atombombája”, az „új terrorizmus”. A félelem, az aggodás, a szorongás azonban rossz válaszokat inspirálhat.

Az instabilitás talaján a jövő sokféleképpen alakulhat, kiváltképp, ha nincsen lehetőség előrejelzés készítésére. Nemcsak azt kell előre látni, ami nagyon valószínű, ami jól számszerűsíthető, hanem azt is, ami bizonytalan, sőt, ami nagyon bizonytalan. Azt, ami talán még ki sem alakult, de lehetséges alternatívaként megjelenhet, pl. az egyének és a társadalmi intézmények jövőalakítása következtében. Nem indokolt csak kívánatos jövőképeket körvonalazni, de csak veszélyhelyzeteket sem. Nemcsak azt kell látni ugyanis a jövőből, ami kívánatos, hanem szembesülni kell azzal is, ami nem kedvező, és nemcsak a kedvezőtlent kell előrelátni, hanem meg kell látni a kedvezőt is. A folyamatok instabilitása miatt az egyensúly és a stabilitás nem adódik automatikusan, továbbá a társadalom tagjai és intézményei jelentős jövőformáló erővel rendelkeznek és igényeik is differenciáltak. Instabilitások, érzékenységek megjelennek a jövőt alkotó folyamatokban, a jövőre vonatkozó várakozásokban és a kettőt összekötő értékekben. Az értékek változása fejezi ki azt, hogy a társadalom és tagjai mit akarnak és mit hajlandók elfogadni.

Az új társadalmi értékek közül az új fogyasztói és életmód mintákat, a változatos életformákat, valamint a környezetbarát értékeket kell kiemelni. Az egyéni értékek között a béke, a családi biztonság, a boldogság és az anyagi jólét jelentek meg mint célértékek, az eszközértékek között pedig a szavahihető, a felelősségteljes, a bátor, értelmes, segítőkész ember képe kapott hangsúlyt. Az egyéni aspirációk, várakozások a család és a gyermekek jövőjét hangsúlyozták, a jövő befolyásolását, a tér-idő szemléletet, valamint a munka és a tanulás fontosságát a jövő érdekében. A jövőváltozatok a lehetőségek és a várakozások irányából megfogalmazott alternatívaképző ismérvek segítségével jövőalternatívákká formálhatók. Az alternatívaképzés kulcsszava: a változás, illetve a változtatás. A lehetőségek dichotómiája a helyzet stabilitása, illetve instabilitása, a várakozások alternatívitása pedig a változtatás, illetve a változatlanság igénye, illetve preferálása.

Az egyik legfontosabb változási irány, amely a jövőben tovább fog erősödni az, hogy a fogyasztási stílus válik értékmérővé, ami továbbra sem tölti ki a modern kori morális értékvákuumot, sőt, tovább torzítja az értékválságot. Olyannyira, hogy sok esetben elhitteti a társadalommal, hogy mégis betölti ezt az űrt. Ez az értékrend azt sugallja, hogy a fogyasztás, a szerzés, az öncélú hedonizmus biztonságot ad, sőt, ez az, ami segíthet a bizonytalanság, a modern kori elidegenedés feloldásában.

A fogyasztás általánossá válásában az értékek megélése a jövőben is tovább torzul. A fogyasztói kultúra ugyanis nemcsak a fogyasztási javak szerepének felértékelődését jelenti, hanem a domináns értékrendet, mintha minden a fogyasztásról szólna, és ennek rendelődne alá. A fogyasztás forradalmasítása következett be, sajátos vásárlási szokások alakultak ki, amelyek korábban nem voltak jellemzőek, gondoljunk csak a plazák világra, a bevásárlóközpontokra, a gyorséttermekre, a multiplex mozikra, a hitelkártyákra, valamint a média szerepére a fogyasztás serkentésében. Az emberek életvitelét a mainál sokkal erősebben fogják meghatározni az anyagi motívumok.

A jövő biztonságát meghatározó tényezők között meg kell említenünk a globális klímaváltozástól eredő, eddig csak ritkán tapasztalt, a biztonságot veszélyeztető hatásokat. A klímaváltozás miatt bekövetkező negatív hatások gyakorisága, különösen a természeti környezet vonatkozásában várhatóan folyamatosan növekedni fog. Ezen események (árvizek, aszályok) hatásainak a kezelésére nemzeti stratégiákat kell kidolgozni és fenntartani, hogy az emberek biztonságérzete, ezáltal bizalma ne csökkenjen jelentősen. Hasonlóképpen fel kell készülni a klímaváltozás tartós hatásai között az egyéni munkahelybiztonságot érintő problémák (pl. mezőgazdaságban bizonyos termelési ágak visszaszorulása) megjelenésére.

A humán biztonság fogalmának, tartalmi összetevői meghatározásának igénye lehetővé és egyben szükségessé teszi, hogy holisztikus szemlélettel az embert és az emberi közösségeket fenyegető valamennyi veszélyt és ártalmat figyelembe vegyünk és ezeket egymással összefüggésben kezeljük. A humán biztonság összetett fogalma nem zárja ki sem az állambiztonság, sem a nemzetközi biztonság, vagy kollektív biztonság követelményét és védelmét. Mellőzhetetlenek tartja azonban az emberi méltóság kiemelt szolgáltatását, a kivetettek, a hátrányos helyzetűek, a testi és szellemi fogyatékosok előnyösen megkülönböztetett védelmét, az éhínség, a szegénység, a munkanélküliség, a tiltott diszkrimináció elleni küzdelmet, a fertőző és gyógyíthatatlan emberi, állati és növényi betegségek, a szenvedélybetegségek, a természeti és műszaki katasztrófák, a természet-, illetve környezetkárosodások, a megrázó közlekedési akcideneciák, a szervezett és egyéb bűnözés, a terrorizmus, valamint a bizonyos okok miatt, vagy események kapcsán felbőszült tömeg vandál pusztítása elleni lokális, regionális, állami, államközi és globális, de minden esetben összehangolt fellépést.

Sokan jutottak már el az embert, az emberi közösségeket, a jelenlegi és jövő generációkat fenyegető súlyos veszélyek ismeretében arra a felismerésre, hogy akár az előzőekben felsorolt problémákkal szemben eredményes küzdelmet egyedül és elkülönítetten sem az egyén, sem a társadalmi közösségek, sem az állam, sem az államok tömörülése nem folytathat. A jelzett veszélyekkel szemben az összehangolt, együttes küzdelem folytatása korparancs. Ennek a küzdelemnek természetesen szerves része a veszélyt, a károsodást kiváltó körülmények, az előidéző okok feltárása, a megelőzési feltételek körültekintő építése, a hatékony védelmet szolgáló, korszerű műszaki eszközöket alkalmazó, folytonos monitoring szolgálat alkalmazása, az összehangolt védelmi erőfeszítések kifejtése és az esetlegesen bekövetkezett járványok, kataklizmák, katasztrófák, balesetek vagy más károsodások megszüntetése, valamint az olyan helyreállító aktivitás, amely a tapasztalatok hasznosításával az újabb veszélyek vagy ártalmak elleni elhárító mechanizmusok gyarapítását is magában foglalja.

Az értékek megfelelő témaként szolgálnak nagyszabású társadalompolitikai változások tanulmányozásához. Az ilyen események nem csupán lehetőséget kínálnak az egyén

számára az életmódváltozásra, a cselekedeteiről való gondolkodásra, viselkedésének a megváltoztatására és a magatartást meghatározó értékrendszer átszervezésére, hanem bizonyos mértékben szükségszerűek is.

Ahhoz, hogy a társadalmi átalakulás kontinuitását és diszkontinuitását elemezhessük, elengedhetetlen az említett egyéni átszerveződést megismerni. A jelenlegi értékválasztásoknak vagy értékrendszer-struktúráknak a vizsgálata segíthet a változások értelmezésében és a téves döntések okának diagnosztizálásában. Ebben az értelemben az értékválasztások változása nem csupán a "tényleges társadalmi folyamatok" homályos tükörképe, hanem alapvető szerepe van a változások előidézésében, felgyorsításában és lelassításában, irányításában vagy félrevezetésében.

3.

Az egészséges társadalom fogalmköréhez az emberi életminőség fizikai állapotán túl a mentális, szellemi aspektus is hozzátartozik, így az életminőség javulásának egyik szerkesztő alapja a kultúrához való hozzáférés. A kultúra szerepe a stratégiai célban elsősorban az egészségkultúra fejlesztésében, a mentális egészség megteremtésében, a lelki rehabilitációban való közreműködésben mutatkozik meg.

A biztonságot fenyegető új tényezők, mint a terrorizmus, természeti csapások (árvizek) és egészségügyi pánik (pl. SARS, madárinfluenza), az érzékenység felfokozott érzéséhez vezettek. Ezen túlmenően növekszik az igény a szervezett bűnözéssel, korrupcióval, illetve rasszizmussal szembeni hathatós fellépésre.

Hasonlóan a modernizációhoz, a globalizációval kapcsolatban is elsősorban gazdasági és politikai asszociációink vannak, pedig ebben az esetben is lényeges társadalomlélektani vonulatról van szó. Ha posztmodern társadalomról beszélünk, az szorosán összekapcsolódik nemcsak a fogyasztással, hanem a globalizáció egyre növekvő kihívásaival is. A globalizációt a hétköznapi szóhasználatban sokan összekeverik az amerikanizációval, azonban ez túlzó leegyszerűsítése lenne a jelenségnek. Helyesebb lenne inkább westernizációról beszélni, hiszen a nyugati polgári demokratikus politikai és gazdasági jelenségek terjedéséről van szó. Kétségtelen, hogy ez együtt jár egy kulturális áramlattal, ha úgy tetszik, az angolszász értékrendszer terjedésével is, aminek következtében a globalizáció társadalomlélektani síkon is értelmezhetővé válik.

Ha a modernizáció az értékek pluralizálódásához vezetett, ez még sokszorosan igaz a globalizációra. A kultúrák, értékek találkozása mindennapos valósággá lett, a posztmodern társadalom pedig multikulturális képződménnyé alakult. A kulturális sokszínűség értéknövelő lehet, ha szilárd talajon álló értékrendek találkoznak. Ilyen esetben a lokális hatások mindig módosítják a globális hatásokat még akkor is, ha az utóbbiak megtelepszenek egy adott helyen.

Minél labilisabb azonban egy értékrendszer, annál nagyobb a valószínűsége, hogy egy kulturális trend fölényét hozza. Ez az, ami leginkább félelmet kelt a globalizációs tendenciákkal kapcsolatban, és sokszor ez nem is alaptalan, ha kritikus helyen és időben történik. A globalizáció ugyanis egyre nyitottabb társadalmi formációkat eredményez, amely azonban a hagyományok, tradíciók elsoványodását is magával hozhatja.

A globalizáció feltartóztathatatlan folyamat, nem harcolni kell ellene, hanem tudatosan kihasználni, hiszen a szabadságjogok, a demokratikus viselkedés terjedése sokat segíthet például a posztszocialista átmenetben, tartózkodni kell azonban a posztmodern fogyasztási szokások és fogyasztói javak kritikátlan átvételétől. A folyamatnak ugyanis az

egyik legnagyobb veszélye, hogy kiteljesíti az egyének és közösségek gyökértelenségét. Erős, stabil értékrendszerű egyéneket és társadalmakat nem fog megingatni, de labilis társadalmi hatásokat azonnal felőröl. Ehhez hasonlóan működik a médiában folyamatosan bemutatott agresszió is. Stabil értékrendszerű és egészséges személyiségű felnőttekben nem okoz torzulásokat, de kritikus fejlődési szakaszokban a gyermekek személyiségfejlődésére káros.

A társadalomban az értékrendek mentén is új, éles határvonal képződik. A gondolkodásukban, értékrendjükben, életvitelükben „globalisták”, vagyis akik Európa központúak, nem nemzetállamban gondolkodnak és a „lokalisták” felfogásai, stílusa egyre gyakrabban kerül majd szembe egymással a társadalmi élet legkülönbözőbb színterein. Fontos látni, hogy a szakértői jövőképekben ennek a jelenségnek a konfliktuspotenciálja magas, vagyis bekövetkezését mindenképp negatív jelenségek kísérik majd.

A globalizáció világához szorosan kapcsolódik a virtuális világ értékrendje. A virtuális elérhetőség a távolságot minimalizálja, azt az érzést kelti, hogy mindenki bármikor elérhető, bámiről azonnal információt szerezhetünk. A mobiltelefonok és az internetkapcsolat állandó elérhetőséget biztosít, ami látszólag biztonságot ad, megnyugtat, de ugyanakkor a Mátrix világát is előrevetíti, amikor ennek áráként „benne élünk a hálózatban”. Ezek a jelenségek az egyén pszichikai világát, a társadalom és az egyén kapcsolatát is átformálják, értékfelfogásunkat többszörösen módosítják. A szakértői várakozások szerint a következő évtizedekben tovább nő a távolság a tudás-elit és az információs proletariátus között, ami vélhetően nagy konfliktusokat fog okozni. Ennek elkerülése érdekében ezen a területen jelentős állami beavatkozás igénye merül föl.

Az értékek változása Európában

A globalizáció és a szükségszerűnek látszó piaci integráció szerte a világon, így az Európai Unió folyamatos bővítése során is új társadalmi problémákat vet fel. Többek között növeli a mobil népesség számát és arányát az érintett országokban. Ennek számos kedvező és kedvezőtlen hatása van a kibocsátó és a befogadó országokra egyaránt. Az államoknak a nemzetek közötti személyi, tárgyi forgalom és az elektronikus kommunikáció rohamos bővülése miatt gondot okoz a társadalom növekvő kiszámíthatatlansága, a támogató közösségeikből kiszakadt mobil lakosság individualizmusa, a közügyek iránti érdektelenség. A változó társadalmakban élő embereknek pedig nehézségeket okoz a gyors változásokhoz való alkalmazkodás, a más szokásokkal, értékekkel élő új lakosok elfogadása, a velük való együttműködés megtanulása, a szolidaritás érezhető csökkenése. Nem véletlen, hogy az érdeklődés középpontjába az került, hogy melyik európai társadalom hogyan birkózik meg ezekkel a jelenségekkel, és az integráció megvalósulása során hogyan változik az országok jóléti állapota, lakosságuk viszonya a modern világ számos kérdéséhez.

Mára bizonyossá vált, hogy a globalizáció várhatóan nemcsak a gazdaság, hanem a civil társadalom, az értékrendek és az emberi jogok terén is komplex, összefüggő rendszert fog (egyszer) létrehozni.

A nemzetállamok megmaradnak, de szerepük az államok nemzetközi rendszerében változni fog, és ezzel együtt változnak azok a normák, értékek is, amelyek az embereket eligazítják egy gyorsan változó világban.

A modernizációra elsősorban mint gazdasági, politikai, társadalmi és tudománytechnikai fejlődésre gondolunk, kevésbé hangsúlyozzuk a társadalom-lélektani változásokat. A modern korra – csakúgy, mint a mai, posztmodern társadalomra – pedig sajátos lélektani erővonalak hatnak, formálják a mindennapi társadalmi valóságunkat.

A biztonság kulturális vonatkozásainak kezelésére és az olyan értékek, mint a demokrácia, az emberi jogok és a nyitott társadalom előmozdítására törekedve még fontosabb lesz új műveleti koncepciókat és együttműködési stratégiákat kidolgozni a NATO, a Párbeszéd országai és más szereplők között a régióban. Meg kell vizsgálni az interkulturális párbeszéd lehetőségét, elsősorban a szomszédos országok közötti konfliktushelyzetek megelőzésére, kezelésére. Az informatika korszakában az autarkia és az elszigetelődés ideje elmúlt, az övezetbeli kulturális identitással kapcsolatos kérdések államközi és államokon belüli konfliktusok kiváltó tényezői. Ezért szükséges a megfelelő nemzetközi szabványok életbe léptetése; az igazi multikulturális intézmények létrehozása a tolerancia és a párbeszéd megvalósításához vezethet, a soknemzetiségű államok jelentik a megoldást.

A XX. század utolsó évtizedére bekövetkezett mélyreható változások - a hidegháború vége és a Szovjetunió felbomlása - eredményeként a nemzetközi politikai rendszer és erőviszonyok átalakultak. A demokrácia és piacgazdaság értékei Európa egyre több országában váltak általánosan elfogadottá. Kelet- és Délkelet-Európában a politikai és gazdasági átalakulás – országonként jelentős eltérést mutatva - ellentmondásosan, a vártnál lassabb ütemben valósul meg.

Az európai válságkezelési képességek fejlesztése, a NATO és az EU közötti együttműködés fokozatos elmélyítése hozzájárul ahhoz, hogy Európa nagyobb szerepet tudjon vállalni a kontinens biztonságának és stabilitásának erősítésében.

Az európai stabilitás és biztonság legfontosabb tényezője az Európát és Észak-Amerikát összekötő transz-atlanti szövetség a NATO. Az előrelátható jövőben az Észak-atlanti Szövetség marad az egyetlen olyan szervezet, amely képes garantálni tagjai védelmét. Oroszország természeti és humán erőforrásai, illetve katonai potenciálja és ezen belül nukleáris ereje miatt továbbra is a nemzetközi politika fontos tényezője marad. Közép-Európa és a Baltikum országai bekapcsolódtak az európai és euroatlanti integrációs folyamatokba. A térség többi függetlenségét és szuverenitását visszanyert állama is egyértelműen kifejezte elkötelezettségét az euroatlanti értékek iránt és kinyilvánította az Európai Unióhoz, illetve a NATO-hoz történő csatlakozási szándékát. E törekvésük az elkövetkező időszakban önmagában is erősíteni fogja a térség stabilitását és biztonságát, hiszen a demokrácia és piacgazdaság elmélyítése, a jószomszédi viszony erősítése feltétele az integrációs szervezetekhez történő csatlakozásuknak.

A Balkánon a demokrácia, a piacgazdaság, illetve az euroatlanti értékek lassabban, illetve országonként jelentősen eltérő ütemben terjednek el. A politikai átalakulás együtt járt a nemzeti, etnikai, vallási és kulturális konfliktusok jelentős kiéleződésével, amely hosszabb távon is destabilizáló hatást gyakorol a térségre.

A kelet-európai volt szovjet köztársaságok Európa új, politikai jellegét tekintve még formálódó zónáját képezik, ahol a demokratikus értékek még nem tudtak igazán gyökeret verni és a társadalmi-gazdasági átalakulásuk során eltérő mélységű és lefolyású válságon mennek keresztül. Európa és Magyarország biztonságát jelentős mértékben befolyásolja, hogy ezek az országok, és különösen Ukrajna milyen irányban fejlődnek to-

vább, és milyen mértékben sikerül politikai és gazdasági stabilitásukat és önállóságukat megőrizniük.

A Földközi tenger medencéje nemcsak az európai, hanem a globális biztonság szempontjából is nagy jelentőséggel bír. Az innen érkező biztonságpolitikai kihívások Magyarországot korábban közvetlenül nem érintették, de hazánk NATO-tagságából következően is számolnunk kell a térségből eredő veszélyekkel és a velük összefüggésben jelentkező feladatokkal.

Mivel azonban a tökéletes biztonság sajnos elérhetetlen, az emberközpontú biztonság rendkívül kiterjedt, összetett követelményrendszert, megelőző, védekező, oltalmat és rehabilitációt nyújtó, sokrétű erőfeszítést igényel. Elválaszthatatlanul kapcsolódik a védelem és a megelőzés, elhárítás, helyreállítást is magában foglaló oltalom elérése. A holisztikus szemlélet, a komplex és koordinált megelőzés és elhárítás követelménye nem zárja ki, hanem logikusan magában foglalja a veszélyek változatainak közelségéhez és súlyosságához ésszerűen igazodó, ezért elkerülhetetlenül változtatandó prioritások alkalmazását is.

A biztonság különböző változatai – a nemzetbiztonság, az állambiztonság, a nemzetközi biztonság, a kollektív biztonság, a közbiztonság, a jogbiztonság, a szociális biztonság, az egészségbiztonság, a személyi biztonság, a munkahelyi biztonság, a vagyonsbiztonság stb. – megfelelő fokozatú és tartalmú jogi szabályozás eredményeként váltak és válhatnak jogilag védett értékke, egyszerűbb kifejezéssel jogi értékke.

4.

Mivel a biztonság időtől és politikai rendszerektől függetlenül a legfontosabb alapértékek között szerepel, ezért a biztonság érzésének kialakítása és fenntartása, megőrzése a legfontosabb feladatok egyike. A globalizáció negatív hatásai között említettük az értékvesztést, de a másik oldalon a növekvő fogyasztáscentrikussággal összekapcsolódó biztonságigény újabb és újabb területeken jelent feladatot az államoknak. Ez a feladat jelenthet tevételes részvételt a biztonság megteremtésében. pl. élelmiszerbiztonság intézményi háttere. Emellett az esetek többségében a biztonságot a jogszabályalkotással kell megvalósítani és a megvalósítást a piacra, a civil szektorra lehet bízni.

Tisztázandó, hogy mely szinteken, milyen tartalommal kerüljenek meghatározásra a megelőző, a védelmi, a helyreállítási feltételek és feladatok, valamint a felelőségek és a szankciók. A veszélyek és a biztonság nemcsak egymással szemben állnak kölcsönhatásban, hanem befolyásolják a globalizáción belül végbemenő egyetemesedés, egységsülés és differenciálódás folyamatait is. Általánosan is megállapítható, hogy az értékes és az értéktelen, a rossz és a jó, ezek küzdelme, valamint az értéktelen, a rossz, a káros elleni védekezés egyaránt globalizálódik.

A nemzetközi viszonyokban is erősödik a biztonság megtartásának jelentősége. Ezért várhatóan még nagyobb hangsúly helyeződik a nemzetközi védelmi együttműködésekben vállalt szerepekre.

A biztonsági stratégiára épülve kell kidolgozni azokat az ágazati dokumentumokat, amelyek a biztonságpolitika különböző területein részletesen meghatározzák a teendőket.